

*М.В. Довбенко,
д-р екон. наук*

*Myhailo V. Dovbenko,
Doctor of Economics*

ЧИ МОЖЕ БУТИ ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРИВАБЛИВОЮ?!

Abstract. For 37 last years, the humanity has possibility to be acquainted with actual economic ideas, conceptions, and projects which are marked by the Nobel's prize and, without any doubts, render the huge influence on the development of the economic theory and the formation of the economic practice. Under the modern conditions, when the difference between the contents of economic disciplines and real economic processes is outlined, The author present his thoughts on what should be taught, known, and be able by a contemporary economist or manager.

Як і в переважній більшості батьків, не могло проходити повз мою увагу навчання дочки Олени, яка була студенткою економічного вузу. Як економістів-теоретиків мені, природно, найчастіше доводилося пояснювати їй різні питання економічної теорії. І лише під завершення Оленчиного навчання помітив дивну річ. І курс спеціаліста, і курс бакалавра, і магістра вона освоювала за одним і тим же підручником з економічної теорії. Звичайно, з кожним разом усе менше ентузіазму помічав у її очах. Більше того, навіть вступаючи два роки тому в аспірантуру з економічної спеціальності, знову “перепросила” все той же підручник і взялася штудіювати. Хіба в такий спосіб прищепимо інтерес у молоді до економічної теорії?

Пригадав, як у середині 1980-х рр., через десять років після закінчення фінансово-економічного інституту, я поступав у аспірантуру на кафедру політекономії. Коли запитав у колег, який посібник взяти для відновлення своїх знань, то, виявляється, найкраще підходив ... підручник Е. Бреґеля, написаний ще в повоєнні роки! Таке враження, ніби й нічого не змінилося. Немов економіка рухається своєю колією, а теорія – окремою і з вікон споглядають на такий мінливий світ.

Закостенілість та одноманітність у науці, освіті чи на виробництві ніколи добром не закінчувалися. Багатьом з нас у пам'яті закарбувався приклад колишньої радянської економіки з властивим їй набором обмежень і відсутністю механізмів оновлення, що привели до програшу в конкуренції з ринковою економікою та до історичної поразки.

Наукове розуміння розвитку суспільства початку XXI ст. має виходити з усвідомлення впливу на цей процес цілого ряду особливостей: глобальних, економічних, техніко-технологічних, екологічних, соціальних, політико-міжнародних тощо. Останні три-чотири десятиріччя принесли міжнародній спільноті воістину кардинальні зміни, які не могли глибоко не вплинути на розвиток світової економічної думки. В чому вони проявляються?

У тому, що економіка функціонує в рамках глобалізованого й суперечливого світу з населенням шість з половиною мільярдів чоловік, які проживають у 210 країнах. Досить великі відмінності у рівнях розвитку цих країн є постійним джерелом суперечностей між ними. Відмінності між окремими державами становлять цілі історичні епохи. Поглиблення диференціації за рівнем їхнього розвитку (а співвідношення доходів 20% найбагатших людей розвинутих країн – до доходів 20% найбідніших становило 30:1 в 1960 р., 60:1 в 1990 р. і 90:1 в 1999 р.) лише посилює суперечності. Це з одного боку.

З іншого – у світовій економіці величезних масштабів набуло домінування транснаціональних корпорацій з філіалами і спеціалізованим виробництвом по всій планеті. З середини 1980-х рр. і до кінця XX ст. їх кількість зросла з 7 до 40 тис. Трохи більше одного (1,25) відсотка їх контролюють понад половину світового промислового виробництва, 63% зовнішньої торгівлі, майже 80% патентів і ліцензій на нову техніку. Вони вже виступають на рівні з суверенними суб'єктами – такою стала їхня всезростаюча роль у глобалізованому світі. Наприклад, оборот концерну "Екссон-мобіл" у 2000 р. (210 млрд. дол.) майже сягнув обсягів економіки Швеції (228 млрд.), а концерну "Дженерал моторс" – Данії. Ця тенденція веде до перегляду звичних уявлень про національну державність, про суверенітет.

Уперше за багатоміліардну історію людства світове господарство постало не як конгломерат національних економік, а як єдиний цілісний ринковий механізм. Воно стало глобальним явищем, а на глобальному рівні проявляються свої закономірності, які не є простим продовженням чи вираженням закономірностей внутрішніх національних ринків.

Крім того, змінюються реалії життя. Світ ускладнюється. Кожні кілька років знання подвоюються. Планету полонили не лише глобалізація, але й дезінтеграція. Настає технотронна ера, в якій формується нова економіка – економіка динамічних знань. Високими темпами зростають швидкості: коли 50 мільйонів користувачів телефону з'явилися аж через 74 роки, то Інтернет досяг цієї цифри всього лише за 4 роки. Відбуваються надзвичайно стрімкі інтелектуальні прориви.

Бурхливого розвитку набувають інформаційні технології та різні види дистанційного обслуговування. З 1990-х рр. лише почало входити у практику використання електронних документів, був започаткований електронний цифровий підпис, а вже масштабно розгортаються системи інтернет-торгівлі, зокрема, цінними паперами, в обробній промисловості, сфері послуг. Бізнес в Інтернеті зростає небаченими темпами. Оцінки його розвитку свідчать про подвоєння числа операцій щороку. Експерти вважають, що обсяг інтернет-економіки 2003 р. сягнув 3,2 трильйона доларів і склав майже 5% світового валового національного продукту.

Але навіть не зазначені темпи мають тривожити економістів-теоретиків. По-перше, їх увага не повинна пропустити те, що продаж товарів десь у космосі (віртуальному просторі) розмиває економічні кордони, стирає самі обриси продавця чи покупця, а багато видів продукції перестають бути товарами. По-друге, інформація в сучасних умовах дозволяє не лише приймати рішення в режимі реального часу, але й долати будь-які кордони і бар'єри. Якщо раніше світ залежав від часових поясів і хід бізнесу прямував за годинниковою стрілкою та обертом землі навколо своєї осі, то тепер у будь-якій частині планети майже одночасно стає відомо про події в житті світового співтовариства. Інформаційна інфраструктура підвищила ефективність ринкової складової глобалізації, оскільки фактично зник лаг між прямим і зворотним зв'язком в економіці. Фактор часу поступово перетворюється на чисто технологічний, такий, що визначається змістом виробничого процесу. Завдяки Інтернету міняється сама філософія маркетингу. Наслідки зазначених змін важко навіть зрозуміти, але в найближчому майбутньому вони дадуться взнаки, і досить відчутно.

У соціальному плані – на зміну одноманітності масових потреб та інтересів приходить їх зростаюче різноманіття. Утверджується тенденція до деуніфікації форм задоволення запитів і до децентралізації регулювання соціальних відносин. У трудових відносинах усе більшого значення набуває діалог бізнесу і профспілок на мікрорівні. Підприємства широко запроваджують власні програми соціального страхування та участі працівників, зменшуючи тим самим колись майже монопольну в ряді країн роль держави у вирішенні цих завдань. У цілому зростає соціальна відповідальність бізнесу, а значить – змінюються виробничо-і соціально-трудова основи суспільства. Глобалізація, розгалужуючись у різних напрямках, кидає нові виклики.

У політико-міжнародному аспекті ХХ століття завершилося зміною цілих епох. Відбувся крах колоніалізму. Драматичне протистояння двох соціально-економічних систем закінчилося перемогою капіталізму. Ліквідована ідеологічна поляризація суспільного життя. Трансформація економік у колишніх соціалістичних країнах започаткувала якісно нове переформатування цілісного світогосподарства. Водночас зміна структури світового господарства неминуче пов'язана із структурними змінами світового ринкового простору.

Чи повинні відбиватися всі ці особливості на економічній теорії? Звичайно, так. Але чи під їх впливом економічна теорія трансформується? Думки різні. Російський професор В. Радаєв вважає, що навіть “сама можливість її існування у наш час знаходиться під сумнівом” [5, с. 78]. Разом з тим, слід зрозуміти, що в зазначеній багатоликій системі феноменів завжди зникають уже вивчені взаємозв'язки та взаємозалежності і постійно з'являються невідомі, виникають зовсім нові економічні закони. Перед цим об'єктивним процесом ніхто не може встояти, його треба зрозуміти і використати на благо людей. Економічна думка має виявляти, досліджувати та формулювати їх. З урахуванням усього цього наймовірно складно розвивати економічну теорію як цілісну, за визначенням Й. Шумпетера, “сукупність усіх думок і побажань з економічних питань, що присутні в суспільній свідомості у даний час і в даному місці” [6, с. 46]. Але не втрачувати цього – значить залишатися на узбіччі світового розвитку.

У міру здійснення змін в економіці, науці, техніці, інформаційно-комунікаційних технологіях та культурі мала б постійно оновлюватися і вдосконалюватися й економічна теорія. Тим паче за теперішнього кардинального зрушення світової економічної системи, коли не спрацьовує традиційна економічна теорія, а потрібна така, яка була б адекватною цим перетворенням.

Хоча економічної літератури стає все більше, проте кількісне зростання не супроводжується якісним. Узагальнюючих праць з економічної теорії сучасності в Україні майже немає. У проведених дослідженнях проглядається в основному лише описовий підхід, не здобуваються ґрунтовні об'єктивні висновки. Серед причин цього чи не найголовнішою є необхідність охопити аналізом величезне різноманіття часом абсолютно несумісних концепцій, моделей, теорій, доктрин, що еволюціонують у просторі і часі. Це складна справа, адже розробляються вони вченими різних країн і наукових шкіл. Але потреба в тому, щоб праця вчених сприяла прогресові науки залишається як ніколи актуальною.

В умовах, коли глобалізаційні процеси набули небаченого розвитку та інтенсифікації, нарізла нагальна потреба інтелектуального забезпечення нової стратегії розвитку суспільства на основі знань. У такому світі на порядок вище зростає конкуренція в різноманітних її формах. Але створення конкурентних переваг стає можливим через формування економіки динамічних знань. Економіка динамічних знань — це така система відносин між людьми, яка створює знання, а передову їх частину поширює і використовує для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. Це економіка, яка не тільки використовує своєчасні знання в різних формах, але й в умовах інтелектуальної конкуренції постійно виробляє їх у вигляді високотехнологічної, наукомісткої продукції, кваліфікованих послуг. Конкурентний відбір виступає як незгасний для всіх стимул максимізувати результати і мінімізувати затрати інтелектуально-економічної діяльності.

Якщо економіку динамічних знань розглядати з прикладних, практичних позицій, то виникає цілий ряд питань, а саме: *які новаторські економічні знання обрати для інтенсивного нарощення такої економіки, який критерій їх відбору (адже, зазвичай, те, що на певному етапі соціального розвитку було прогресивним, через який час починає деградувати), як інтелектуалізувати освіту, що є мірилом оцінки прогресу економічної науки?*

За умов жорсткої конкуренції в інтелектуальній економіці орієнтуватися слід не на середній, а на найвищий рівень їх новизни. Потрібен інструмент, який дозволить кристалізувати наукові ідеї, що в прикладному плані підтверджують прогресивність економічної науки. З цим пов'язана швидкість, з якою суб'єкти економічної практики знаходять відповіді на складні виклики ХХІ століття. Пошук відповідей на зазначені питання неминуче підводить вчених до проблеми оновленості економічної теорії.

З цієї точки зору важливою, знаковою подією стали запровадження в 1969 р. і наступні щорічні вручення Нобелівської премії з економіки. **Ця унікальна подія має колосальний вплив як на розвиток економічної теорії, так і на формування економічної практики.** Започаткування такої нагороди не було побажанням талановитого шведського винахідника Альфреда Нобеля (як це з 1901 р. завдяки

йому зроблено для п'яти галузей наукової та суспільної діяльності). Швидше, це був свого роду експеримент, зніціюваний групою шведських учених і банкірів, з урахуванням умов заповіту відомого мецената.

37 років реалізації нобелівського експерименту у цій галузі є свідченням його успішності. За цей період нагромаджено масштабний обсяг інформації. Чому б не зробити спробу дослідити цей цінний інтелектуальний масив? Вивчення його як цілісної сукупності дає добру основу для проведення чисто логічного аналізу, фіксації певних закономірностей, висунення гіпотез. Лише в ході постійного процесу їх висунення можна покращити отримане знання.

У формуванні новітнього масиву економічних знань особливу роль відіграє механізм інституціонального визнання нобеліантів. Чому б його не розглядати як “модель інституціональної зміни”, про яку писав нобелівський лауреат Д. Норт, мріючи “створити динамічну теорію зміни – тобто того, чого бракує сучасній економічній науці” [4, с. 138]!?

Відомо, що А. Нобель хотів, щоб премія його імені вручалася за досягнення кожного минулого року. Але насправді так стається, що лауреати чекають нагороди за відкриття, твори чи миротворчі справи мало не піввікової давності. У певному сенсі неквапливість Нобелівських комітетів є виправданою, як і те, що все частіше премії в галузі науки вручаються не одному, а відразу кільком ученим. По-перше, експертиза досягнення, перевірка практичної значущості та його ефективності, справді, не проста і не швидка справа. По-друге, надто великим є ризик, погнавшись за відкриттями-скороспілками, дискредитувати авторитет премії, який за 105 років став незаперечним.

Нобелівська нагорода перетворилася на найважливішу і найпрестижнішу відзнаку людства тому, що цьому сприяли: а) вироблений неупереджений механізм відбору інтелектуальних досягнень вчених та громадських діячів; б) персоніфікація наукових досягнень, тобто присудження нагороди не за працю всього життя, а за конкретне особливе відкриття, дослідження; в) її олюдненість, тобто відзначення лише діючих (живих) претендентів; г) незалежні гроші Нобелівського фонду, який є в принципі тільки інвестиційною установою; г) незалежність її від урядів, політичних та громадських організацій.

У чому суть цього досить складного і водночас ефективного механізму висунення, оцінки наукового доробку та обрання щорічних нобеліантів? У жовтні кожного року кваліфікованим експертам-професорам розсилають відповідні форми, в яких їм пропонується назвати кандидатів на присудження премії та обґрунтувати свій вибір. Наприклад, право висувати кандидатів на премію в галузі економіки належить: 1) членам та іноземним членам Шведської королівської академії наук; 2) членам Преміального Комітету премії з економіки пам'яті Альфреда Нобеля; 3) економістам-лауреатам Нобелівської премії попередніх років; 4) ординарним професорам з економічних наук в університетах Швеції, Данії, Фінляндії, Ісландії та Норвегії; 5) завідувачам відповідних кафедр не менше шести університетів чи коледжів, відібраних на поточний рік Шведською королівською академією, маючи на увазі рівномірний розподіл між різними країнами та їх науковими центрами; 6) іншим ученим, від яких Шведська королівська академія вважатиме за потрібне отримати пропозиції.

Не розглядаються тільки колективні пропозиції і ті, що надійшли пізніше січня того року, в якому проголошуватимуть лауреатів. Не можуть бути прийняті до розгляду й особисті заяви з претензією на премію. Не приносить користі претендентам і офіційна – дипломатична, урядова чи політична – підтримка, оскільки нобелівські установи незалежні від держави чи партій. Статут Нобелівського фонду та його супровідні положення детально регламентують повсякденну діяльність нобелівських інституцій і надійно забезпечують їх повну незалежність від будь-якого тиску ззовні.

Щорічно до Нобелівського комітету надходить приблизно 200 подань, в яких рекомендується близько сотні претендентів. Члени цього Комітету, а їх п'ять, обираються загальними зборами Шведської королівської академії наук з громадян різних країн на три роки, але мають право бути переобраними ще тричі. Починаючи з 1 лютого й до осені різні комісії Комітету здійснюють експертизу робіт найавторитетніших кандидатів. До цього залучають провідних учених світу, експертів, які прагнуть визначити оригінальність та значущість внеску в загальнолюдський прогрес кожного кандидата. Члени Комітету чи запрошені експерти можуть робити повідомлення відносно різних аспектів тієї чи іншої пропозиції. Щорічно у підготовчій роботі беруть участь кілька сотень спеціалістів.

При кожному із шести Нобелівських комітетів, що зайняті присудженням нагород, діють Нобелівські інститути. Вони надають їм допомогу в доборі кандидатів і здійснюють самостійні наукові дослідження, а головне – ведуть необхідну підготовчу роботу. Керівники і спеціалісти цих інститутів добираються з числа представників різних країн та національностей. Цим також підтверджується інтернаціональний характер нагороди.

У фінальній частині претендентів, яких Нобелівський комітет розглядає як найбільш вартих уваги, та їхні наукові досягнення обговорюються двічі. Тільки після цього Відділенню соціальних наук Шведської королівської академії наук повідомляється у формі доповіді пропозиція щодо кандидатури нобеліанта разом з розгорнутим оглядом і детальним аналізом досягнутих ним результатів. При цьому обов'язково подають глибоке обґрунтування зробленого вимогливого, зваженого та неупередженого вибору, а також додають проведені експертні дослідження. Рідко буває так, що запропонована кандидатура отримує премію з першого подання, багато претендентів пропонуються по кілька разів.

На початку жовтня доповідь із названого відділення надходить на пленарне засідання Шведської королівської академії наук, де Нобелівський комітет подає і захищає свою пропозицію. Такі обговорення мають конфіденційний характер. Завдяки зазначеній процедурі вдається уникнути суб'єктивізму в оцінках. Імена кандидатів, мотиви прийнятих рішень – усе це тримається у великій таємниці. Щоправда, на початку 1980-х рр. було вирішено щорічно відкривати доступ до нобелівських архівів після 50 років їх зберігання. Тоді ж офіційно друкуються списки, в яких зазначено, хто, коли і ким був висунутий як кандидат.

Рішення про присудження премій ухвалюються більшістю при таємному голосуванні. Право голосу мають усі присутні на засіданні члени Шведської королівської академії наук. Усього їх 300 чоловік. Відразу ж після голосування

на зустрічі з представниками засобів масової інформації повідомляється про зроблений вибір. Випускається і прес-бюлетень, у якому разом із коротким представленням лауреата характеризуються його наукові досягнення, відзначені премією.

З урахуванням цього, справедливість при присудженні нагороди у галузі економіки, яку формує неупереджений механізм відбору інтелектуальних знань, зазвичай, не викликає сумніву. Після урочистого нагородження 10 грудня, в день смерті А. Нобеля, за традицією в Стокгольмі лауреати ще протягом кількох днів беруть участь у різних заходах, серед яких є публічна лекція номінанта Нобелівської премії. Як правило, це популярний виклад відзначеної наукової роботи або думки автора з якоїсь актуальної проблеми.

Таким чином, завдяки налагодженню процедури нагородження нобелівською нагородою виникли інституціональні умови для розробки динамічної теорії зміни в економічній науці. Створення чітко функціонуючого механізму висунення, оцінки наукового доробку та обрання нобеліантів є вагомим досягненням шведських академіків, рівноцінного прецедента якому не було за всю історію цивілізації. Не дивно, що вже сама наявність такого феномену спонукає вчених спрямувати свої інтелектуальні ресурси на гідні об'єкти економічних досліджень.

Для того щоб економічна теорія прогресувала, вченим слід відавати пріоритет завданню генерування економічних концепцій та ідей. Важливим стимулом у його реалізації служить нагородження найталановитіших дослідників Нобелівською премією з економіки. Її присудження є одночасно й відзначенням справді значущих подій у суспільствознавстві, бо відіграє роль своєрідного індикатора тенденцій у розвитку економічної науки і мовби оцінює питому вагу того чи іншого наукового напрямку. В цьому сенсі зазначена премія виконує свою соціальну функцію. Адже вона служить створенню своєрідних орієнтирів науково-економічного прогресу, причому орієнтирів не лише утилітарного, але й значною мірою морально-етичного значення.

З урахуванням рішень Нобелівського комітету твориться й географія економічної теорії як субкультури. Як само собою зрозумілим ще донедавна сприймалося те, що у XVIII, XIX та навіть на початку XX ст. економічна теорія (завдяки утворенню і розвитку багатьох наукових шкіл, течій, напрямів) була головним чином західноєвропейською субкультурою. Адже аж до Другої світової війни найвідоміші та впливові економісти західного світу жили і працювали в Англії: А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, А. Маршалл, Дж. Кейнс. Але поступово теоретичне лідерство Європи, слідом за лідерством економічним, втрачається. У XX столітті центр економічних досліджень, як засвідчує список нобелівських лауреатів з економіки, перемістився у США. І справді, впродовж 31 року існування Нобелівської премії з економіки у XX ст. (1969–1999) було вручено 44 премії (у деякі роки вручалися по дві або три премії), з них 29 удостоєні представники Сполучених Штатів і лише 15 – представники Європи.

Завдяки функціонуванню неупередженого механізму відбору досягнень нобеліантів сформувався авторитет економічної науки. Відзначення праць нобелівських лауреатів – це акт визнання не лише особистих заслуг талановитих уче-

них, але й визнання суттєвих досягнень економічної науки, яка зайняла почесне місце серед найпрестижніших наукових дисциплін. Фактично Нобелівська премія з економіки стала свого роду компасом у світі науки. На фоні нових і сучасних напрямів, сфер та методів досліджень, що народжуються, вона досить чітко визначає, які є базовими.

Відзначення Нобелівською премією викликає непідробний інтерес до її лауреатів. Зацікавленість науковою спадщиною інтелектуальної еліти, і зокрема нобеліантів, пояснюється широтою і глибиною розробки наукових проблем, якими вони займаються (макроекономіка, економетрія, кліометрія, мікроекономіка тощо), тобто проблем, які й зараз хвилюють людство.

Без сумніву, всі 57 економістів–лауреатів Нобелівської премії є представниками кращої частини наукової інтелігенції світу. Варто відзначити лише, що їх відрізняє висока освіченість, яскраво виражені здібності та оригінальність мислення, органічно властиве прагнення і вміння пов'язувати науку з життям, потреба перетворювати знання у практику.

Завдяки такому їхньому підходу, а також завдяки вимогливій та ретельній процедурі діяльності Нобелівського комітету, людство пізнало цілий ряд актуальних концепцій, проєктів, ідей, що мали і, без сумніву, матимуть безпосередній вихід як на теорію чи методологію, так і на реальне господарське життя. Свідченням цього є численні приклади з наукового доробку нобеліантів. Зокрема:

- *в теоретичній сфері*. Традиційно економічна теорія замикалася в рамках раціональної поведінки “економічної людини”. Сприймала як даність існування певного зразкового “*homo oeconomicus*”, який все знає, керується виключно інтересами власної вигоди та приймає тільки раціональні рішення. При цьому економіка вважалася наукою, де не допускалися експерименти, на відміну від, наприклад, ботаніки. Однак за останні 25 років ці погляди піддалися перегляду.

Значний вплив на таку зміну здійснили саме нобелівські лауреати ХХІ ст. Вони доводять, що поведінка індивіда як споживача і учасника виробництва досить неоднозначна. Економічні інтереси являють собою складну і суперечливу систему. Треба повніше враховувати соціальні умови, психологічні мотиви. Американські економісти Дж. Ейкерлоф, Дж. Стігліц і М. Спенс, які за дослідження ринків з асиметричною інформацією відзначені премією у 2001 р., роздвоюють постать “економічної людини” – один з партнерів знає дещо більше, ніж інший. А завдяки Д. Канеману і В. Сміту – нобелівським лауреатам 2002 р., ми маємо відмовитися від самої теоретичної схеми “економічної людини” і взяти до уваги множинність дій, які не пояснюються ні раціональним вибором, ні неповнотою інформації. Фундаментальний емпіричний матеріал для такого перегляду був отриманий в результаті психологічних досліджень, в яких професору психології з Принстонського університету Д. Канеману належить одна з головних ролей; а основним інструментом нагромадження подібного матеріалу став експеримент як особливий метод приросту наукового знання, що ввійшов в арсенал економічних наук завдяки піонерним працям В. Сміта;

- *в методологічному плані*. Досягнуто визначних успіхів у вдосконаленні інструментарію досліджень. Основним інструментом, за допомогою

якого економісти пізнавали світ, був метод регресії, або порівняльний метод (ставить питання про те, як насправді змінювалися результати під впливом змін у вихідних чи екзогенних умовах). У сучасних умовах американські економісти-нобеліанти Р. Фогель, Д. Норт, В. Сміт зуміли доповнити його ще двома: другий – контрфактичні дослідження, або модельна імітація (ставить питання про те, як результати змінювалися б) і третій – контрольований експеримент (ставить питання про те, як результати можуть змінюватися).

Не можна забути некваліфікований прогноз “Гарвардського барометра” напередодні економічної кризи 1929–1933 рр., який провіщав “процвітання економіки”, засвідчивши недосконалість методологічної бази досліджень тих років. Уже в другій половині ХХ ст. завдяки працям, у першу чергу, нобелівських лауреатів Т. Купманса, Л. Канторовича, Т. Ховельмо та інших їхніх колег поряд з функціональним методом економічного аналізу повсюдно утвердився і метод математичного моделювання економічних процесів як засіб реалізації концепції про економічну рівновагу на мікрорівні. До того часу економісти, і зокрема маржиналісти, вважали, що економічне зростання завдяки вільній конкуренції підтримується автоматично, і продовжували пропагувати непереконливий у реальному житті “закон ринків збуту” Ж.-Б.Сея з його головною ідеєю про саморегульованість і рівноважність економіки.

Саме економетричні дослідження факторів зростання сповна підтвердили залежність сучасної економіки від нагромадженого людського капіталу та характеру його використання і, в свою чергу, немало сприяли виробленню соціально-економічної політики, спрямованої на закріплення досягнутих переваг. Незважаючи на те, що математизація досліджень надзвичайно зросла, це не призвело до посилення абстрактності, а, навпаки, дозволило економістам ставити і вирішувати питання великої практичної значущості, зробило економічну науку живішою і значно цікавішою;

- *у практичному плані.* Перші економісти–лауреати Нобелівської премії Я. Тінберген (Нідерланди) і Р. Фріш (Норвегія) одержали нагороду за побудову ще у 1930-х рр. динамічних моделей та їх застосування для аналізу економічних процесів. Пізніше над розробкою теорій і моделей економічного зростання трудилися наступні нобеліанти П. Семюельсон, С. Кузнець, К. Ерроу, Л. Клейн та інші. Вони інтенсивно досліджували природу економічних криз, забезпечення суспільства від їх руйнівної стихії. Хіба не висновки, в тому числі й цих учених, допомогли відбутися світовому економічному зростанню, середній показник якого склав 3,8% за останні 35 років ХХ ст. Розроблені ними економетричні моделі підтверджують, що і на найближче майбутнє сценарій розвитку подій є прогнозованим і відносно позитивним.

Звичайно, мексиканська валютна криза 1994 р. та азіяська фінансова криза 1997–1998 рр. мали серйозний характер, однак їх удалося втримати під контролем. Відомо, що обвал на Нью-Йоркській фондовій біржі 1987 р. та її параліч 11 вересня 2001 р. не призвели до краху американської економіки і не зачепили інші країни, але ж він був дуже небезпечним. Економіка справилася і з цими кризами, вони не переросли у щось аналогічне Великій депресії.

Капіталістичне господарство не тільки встояло під ударами величезної руйнівної сили, але в цілому ще й продовжувало досить успішно розвиватися. Саме враховуючи прогнози розвитку подій, висновки досліджень нобеліантів, авторитетних спеціалістів нової фінансової технології, учасники грошового ринку зуміли уникнути аналогічних потрясінь у подальшому.

Тепер виникає запитання: наскільки науковою і точною є широко розповсюджена в марксистській літературі теза, котра провіщала, що в міру загострення суперечностей капіталізму можливості їх подолання у рамках даної формації все більше звужуються. За допомогою наукових розробок, у тому числі нобеліантів, ми побачили, як фактично можливості розвитку капіталістичної формації з часом не звужувалися, а продовжують розширюватися.

Ще одним прикладом прямого вторгнення економічної теорії – і вторгнення ефективного – в реальну економіку є “шведська модель суспільного розвитку”, тобто сукупність заходів із соціальної захищеності людини. Ця захищеність зазнала значних змін, але набула і зберегла основну рису – універсальність, охопивши всіх жителів країни незалежно від роду занять. Є багато факторів, чому якраз Швеції вдалося досягти таких значних успіхів в економіці і соціальній політиці. Відомо, що великі соціальні досягнення можливі лише на міцному економічному фундаменті. Економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої були закладені ще на початку ХХ ст.

Сходження до “соціального достатку” почалося у 20–30-х рр., і особливо активно після Великої депресії. Саме в ті роки вісім шведських дослідників (К. Віксель, Г. Кассель, Д. Давідсон, до яких приєдналися молоді вчені Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг, Е. Ліндаль, Д. Хаммаршельд) опублікували ряд праць, основні положення яких, по-перше, містили головні висновки, зроблені незалежно від Дж. Кейнса, про роль держави в економіці та про необхідність підтримки високого рівня зайнятості як умови швидкого розвитку країни. По-друге, сприяли створенню фундаментальної концепції економічної політики. Результати їхніх досліджень були включені до найважливіших урядових програм.

Або ще один феномен, – уже з галузі міжнародної грошової політики. Лауреатом Нобелівської премії з економіки 1999 р. став американський професор Р. Манделл. Кілька років поспіль він був претендентом на цю найпрестижнішу нагороду. І тільки після того, як 11 високорозвинених європейських країн ввели з 1 січня 1999 р. нову валюту – євро, у безготівковий обіг, Нобелівський комітет не став більше відкладати пропозиції економічної громадськості про відзначення вченого цією премією. Адже ні для кого не секрет, що саме він є “хрещеним батьком” євро. Саме його науковий висновок про те, що більш ніж одна країна може мати вигоду від використання спільної валюти, надихнув уряди європейських держав на створення євро.

Впровадження цієї валюти є наймасштабнішою та найкомплекснішою грошовою реформою у світі. За оцінками Р. Манделла, обмінний курс євро до долара стане найважливішим у світі ціновим співвідношенням. Адже на зміну однополярній (доларовій) валютній системі прийшла біполярна (долар-євро), більшого значення набула координація політики ФРС США та ЄЦБ.

Прогнози нобеліанта підтверджуються. Євро з літа 2002 р. демонструє постійне своє зміцнення (тоді як після запровадження в готівковий обіг його курс півроку падав) і зараз у цілому є стабільнішою валютою, ніж долар США. Більше того, усі десять нових членів ЄС, які увійшли до Союзу 2004 р., вже висловили бажання приєднатися до Європейського монетарного союзу, а значить, найближчими роками зона євро стане ширшою. У перспективі питання долучення до єврозони постане й перед Україною. Тому формувати грамотне розуміння цієї проблеми у наших співгромадян саме на часі.

Навряд чи є потреба продовжувати перелік численних прикладів вагомості доробку видатних економістів. Адже навіть наведені вище – засвідчують, що, без перебільшення, економісти-нобеліанти зуміли запропонувати світовому співтовариству масштабний новаторський пласт економічних знань. Він продовжує збільшуватися. Як ним розпорядитися, яким шляхом постійно і оперативно доносити його до широкого загалу? У цьому зв'язку можна зробити кілька висновків.

По-перше, з часом лише зростає потреба у професійному і дохідливому тлумаченні інтелектуального приросту нових знань. З одного боку, не можна визнати правомірним проведення прямого і безпосереднього зв'язку між зміною соціально-економічних умов та відображенням цих умов і відповідних інтересів в економічних теоріях та концепціях. Цей зв'язок існує, але він не носить прямого, жорсткого характеру. З іншого боку, при розгляді об'єктивних основ появи тої чи іншої концепції не варто абсолютизувати значення якогось одного фактора. Взаємозв'язок економічної реальності з теоретичними узагальненнями досить багатогранний, суперечливий, мінливий. Та й самі концепції, у тому числі погляди теоретиків, що належать до однієї школи, далеко неоднозначні.

Потребують пояснень спеціалістами найсуттєвіші фактори, під впливом яких формуються і еволюціонізують економічні погляди та теорії нобеліантів. Зрозуміло, що поява тих або інших ідей і положень так чи інакше пов'язана з об'єктивними умовами, потребами та інтересами живої економічної практики. Наприклад, монетаризм своєю популярністю, котра виникла у другій половині 1970-х рр., зобов'язаний інфляції, що загострилася, проблему якої прагнули вирішити представники цієї школи. Не варто лише спрощувати і абсолютизувати потреби та негаразди практики.

По-друге, слід усіляко поширювати нову суму економічних знань, поглиблювати усвідомлення їх зростаючої ролі. Адже знання в галузі еволюції економічної думки формують в економіста необхідну ерудицію і творчі навички, що дозволяють йому: а) вільно орієнтуватися в проблемах економічної теорії, порівнювати альтернативні теоретичні підходи; б) рекомендувати політикам, управлінцям набір можливих економічних альтернатив; в) самостійно приймати рішення з практичної реалізації актуальних господарських завдань. Досить впевнено можна стверджувати, що й нові проблеми, які виникають нині перед людством, можуть бути осмислені швидше і глибше, якщо економісти, політики не будуть забувати та ігнорувати аргументи, хиби і упередження, пошуки і знахідки нобеліантів. З їх допомогою, частіш за все, для пояснення теперішніх економічних явищ не складно знайти аналогію в минулому.

Економічні ідеї лауреатів, концепції, висновки не потрібно запам'ятовувати. Слід поміркувати над ними, постаратися зрозуміти їхню логіку, з'ясувати позиції, аргументацію творців і прихильників, простежити причини появи нових наукових знань, відчутти їх взаємозв'язок з працями і розробками попередників та послідовників. Звичайно, навіть за минулу третину століття науковий світ помітно змінився. Однак давніші теорії не варто спішити списувати в архів. Навколо спадщини нобеліантів, як і раніше, тривають дискусії, обговорення, суперечки.

По-третє, оскільки нобелівський пласт економічних знань і надалі примножується, то варто продумати механізм його включення до системи вищої освіти. Адже на даному етапі маємо нездатність існуючих програм, підручників і навчальних посібників відображати радикальні зміни в реальному економічному житті країни. Всезростаюча їх кількість відзначається різкою однаковістю для бакалаврського, магістерського курсів чи аспірантури. Положення, що склалося, неможливо виправити, йдучи шляхом косметичних поправок до програм та підручників з історії економічних учень, економічної теорії чи політичної економії.

Не менше відчувають потребу у динамізації економічної теорії й на Заході. Після Другої світової війни в економічній теорії панувала доктрина Дж. Кейнса. Саме погляди та ідеї, що були зорієнтовані на кейнсіанський підхід до економічного аналізу, лежали в основі й практичної діяльності урядів розвинених країн світу. Ці переконання були закріплені у навчальному процесі з виходом у світ 1948 р. знаменитого підручника П. Семюельсона "Economics".

Нині, через багато десятиріч, упродовж яких досягнуто значних результатів у розвитку економічної теорії, можна зробити висновок: "Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей" Дж. Кейнса і "Economics" П. Семюельсона є епохальним внеском у науку, але не можуть бути визнаними всеохоплюючими. Увага Дж. Кейнса була звернута на потрясіння (шоки) в економіці, що відбуваються в результаті зсувів у інвестиційному процесі; тепер ми знаємо, що економіка також піддається й іншим типам потрясінь. Він доводив, що економіка не завжди здатна плавно пристосуватися до несприятливого потрясіння, іншими словами, вона не в змозі підтримувати високий обсяг виробництва і низький рівень безробіття. Тепер ми знаємо, що адапційні можливості економіки великою мірою залежать від її економічних інституцій, а останні значно відрізняються по країнах. Таким чином, аналіз економічних коливань є можливим, коли охоплює все різноманіття причин та результатів.

Водночас починає відставати від вимог вищої школи й знаменитий курс "Economics". Чому? Спочатку він був цілком кейнсіанським. Надалі П. Семюельсон багато працював над проблемами економічного зростання, запропонував концепцію неокласичного синтезу, у якій об'єднав ряд кейнсіанських і неокласичних позицій. Він неодноразово переробляв підручник. Тому третє видання (1955 р.) було підготовлене уже з позицій неокласичного синтезу. Взагалі, тривала актуальність "Economics" (а підручник перевидавався 19 разів) полягає у постійних змінах і доповненнях, що робилися П. Семюельсоном. Його вміння чутливо вловити дух часу особливо проявилось

у 1980-х рр., які були ознаменовані швидкими змінами в політико-економічному житті світу. Саме тоді почалася його плідна співпраця з молодим економістом У. Нордхаусом і вже 12-е видання підручника було їхнім спільним. У передмові до 13-го видання, підготовленого в 1989 р., співавтори відзначають, що вони немилосердно викинули непотрібні деталі теорії, але зберегли все істотне, перевірене досвідом, а також додали спеціальні розділи з таких нових макроекономічних теорій, як раціональні очікування і товарна пропозиція. Проте в 1990-х рр. така динамічність “Economics” втрачається.

Разом з тим масштабність економічних змін у суспільстві роблять неминучими серйозні корективи у навчальних програмах і курсах. В Україні назріла потреба запровадити *плюралістичний підхід* до викладання економічної теорії, оскільки він сприяє розвитку творчих дискусій, подоланню закостенілості. Виходячи з цього, в основі механізму постійного оновлення навчальних програм могло б бути запровадження у ВНЗ вивчення нового спецкурсу – економічна нобелелогія. Для його забезпечення підготовлені підручники і навчальний посібник “Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія)” (див.: www.dovbenko.kiev.ua) [1; 2; 3]. Започатковано вже викладання цього курсу в Харківському держуніверситеті ім. В.Н. Каразіна, проводиться підготовча робота для запровадження в Київському національному економічному університеті. Запровадження спецкурсу дозволяє:

- привнести не стільки порядок, як певну логіку в цей хаотичний перелік теорій, концепцій, парадигм тощо. Курс не обмежується вивченням джерел, систематизацією та розкриттям поглядів нобеліантів; він прагне виявити взаємозв'язок і спадкоємність ідей, трансформацію висновків;
- забезпечити міждисциплінарний підхід до аналізу господарської взаємодії; ефективніше подолати історичну обмеженість знання, показавши умови, за яких змінюються погляди на економічну дійсність, еволюціонує трактування базових категорій, вдосконалюються методи економічних досліджень. Цей курс допомагає зрозуміти загальну спрямованість еволюції економічної науки, трансформацію її генеральних напрямів, взаємозв'язок з економічною політикою;
- запропонувати плюралізм поглядів та позицій як окремих вчених, так і шкіл та напрямів; дати основу для критичного осмислення застарілих економічних знань, подолання інерційності інститутської освіти;
- стимулювати у студентів сприйнятливність до нововведень, ініціативність та інтерес до актуальної науково-дослідницької творчості. Оскільки в Україні модель розвитку науки й надалі залишається відірваною від системи вищої освіти, то “Нобелелогія” – це реальний шлях на відродження у молоді інтересу до наукової роботи;
- забезпечити якісно новий підхід до процесу перепідготовки та підвищення кваліфікації викладацьких кадрів. Якщо ще кілька десятків років тому вони могли впродовж свого життя керуватися набутими у ВНЗ знаннями, доповнюючи їх відповідними навиками, то зараз практично будь-який нагромаджений рівень знань досить швидко відстає від зростаючих потреб інтелектуального середовища.

Враховуючи, що викладачам потрібно постійно вдосконалювати свої знання, у них появляється можливість виходу у новий освітній простір;

- запропонувати підхід до організації диверсифікованої системи навчальних програм в економічних ВНЗ. Тобто, можна буде для бакалаврату, магістратури чи аспірантури подавати різний обсяг спецкурсу “Економічної нобелелогії”.

Зміни в технології вищої економічної освіти є не лише технічною необхідністю, але й відповіддю на певний соціальний запит. А з урахуванням цього всього, буде зроблено серйозний поступ до нової ідеології підготовки економістів, реалізації ідей Болонського процесу, які найбільш адекватно відповідають вимогам часу щодо розвитку вищої освіти.

Майбутнє важко передбачити. Однак зовсім небезглуздо сподіватися на появу динамічної теорії змін, сформованої на основі інтегрованого економічного знання. І не важливо, чи буде вона називатися економічна нобелелогія, чи матиме іншу назву. Важливо те, що серед багатьох намагань інтелектуального світу є і наполегливе прагнення розвивати професійну діяльність з поширення наукових знань. Матеріал, викладений у цій статті, засвідчує життєздатність економічної науки. Сподіваємося, він послужить зміцненню позицій економістів, які працюють обґрунтовані судження з приводу серйозних проблем наших днів.

-
1. *Довбенко М.В.* Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с.
 2. *С.В.Мочерний, М.В.Довбенко.* Економічна теорія Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 856 с.
 3. *Мочерний С.В., Довбенко М.В.* Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка). – Львів: “Новий Світ-2000, 2004. – 480 с.
 4. *Норт, Даглас.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І.Дзюб. – К.: Основи, 2000.
 5. *Радаев В.* Есть ли перспектива у российской политической экономики? // Российский экономический журнал. – 1998. – № 9–10.
 6. *Шумпетер Й.А.* История экономического анализа. – СПб., 2001. – Т. 1.